LŐRINCZ CSONGOR

# A rezonancia biopoétikája

Hogyan hozhatók összefüggésbe a medialitás és a nyelvi megértés komplexumai, milyen kapcsolatok, sőt kölcsönös feltételezettség áll fenn köztük? Miképpen lehet a nyelvet úgy felfogni médiumként, hogy ez a feltételezés ne a technikai médiumképzetek diskurzusainak gyakorlatát kövesse, és így „egy tisztán külsőleges médiumfogalom[ban] deszemantizálja a közvetítés történését"?[1] Milyen módon lehet ezzel szemben közelebb kerülni a nyelvi megértés artikulációs dinamikájához, valamint a nyelvi megértetés nem bináris jellegű, nem a postalitás, az „átvitel" kódjával izomorf mediális dimenziójához? Miként *mediális maga a megértés* a nyelvben már kezdettől fogva, és nem is lehet más, azaz nem csupán – mintegy grammatizálva a nyelvi medialitást – egy „médiumban" avagy médium, mediális instancia „által" történik? Ezeknek a kérdéseknek a romantikus korszak kiemelkedő, lényegében az egész modern nyelvtudományt megelőlegező alakjának egyes gondolatait elemezve kell a nyomába eredni.

## Megértés, ismételhetőség és a nyelv egésze

Wilhelm von Humboldt nyelvelméleti gondolkodása ismeretesen egyfajta organikus-organologikus monizmus jegyében fogalmazta meg a nyelv mint egész felfogását. A nyelv egészvoltának gondolata egyszerre jelenti a nyelv dimenzionalitását, világkonstituáló jellegét, ugyanakkor a nyelv alapjainak, miértjének végső soron felderíthetetlen, kikutathatatlan karakterét. Humboldt számos alkalommal hangsúlyozza mindkét aspektust és mély összefüggésüket, azt, hogy ezek a nyelv több síkján manifesztálódnak, az artikulációtól a nyelv dialogikus létmódjáig. Így a nyelv egész-volta, holisztikus létmódja már az egyszeri vagy egyszerű szóban rejlik, pontosabban: virtuális módon csendül meg vagy jön szóba (a német „anschlagen" ige többértelműségében). Ennek megfelelően a nyelvi egészt sosem lehet objektiválómorfológiai módon maradéktalanul megragadni vagy leírni. A nyelvi egész ugyanis egyfajta idiomatikus szignatúrát jelent, melyet Humboldt „világlátás"-ként („Weltansicht") határozott meg. Az organikus egész felfogását mint a romantikus korszak jellegzetes gondolatalakzatát mármost ízlés szerint ünnepelhetjük vagy kritikailag elutasíthatjuk.[2] Ehelyett az lesz a cél je-

---

[1] Vö. Thomas Metten: *Kulturwissenschaftliche Linguistik: Entwurf einer Medientheorie der Verständigung*. Berlin/Boston, 2014. 49.

[2] Az első változathoz ld. Donatella di Cesare: *Einleitung*. In: uő (szerk.): Wilhelm von Humboldt: *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*. Paderborn, 1998. 79., aki az „organizmus"-nak előnyt tulajdonít a „szőttes", „felépítés", „háló" kifejezésekkel szemben, mivel „alkalmasabbnak tűnik, hogy felmutassa a nyelv dinamikus oldalát". Kérdéses, hogy ilyen szembeállításokkal igazságot szolgáltatunk-e Humboldtnak, hiszen ő „finoman szőtt organizmus"-ról („feingewebter Organismus") beszélt, vagyis *egy* definíciós megfogalmazásban vonta össze a látszólag különálló jegyeket (*Ueber das vergleichende Sprachstudium in Beziehung auf die verschiedenen Epochen der Sprachentwicklung.* Uő: *Werke III. Schriften zur*

len kísérletben, hogy Humboldtot magát pontosabban *olvassuk*, remélhetőleg közel kerülve annak tapasztalatához, hogy Humboldt nyelvről írott (pontosabban diktált)[3] komplex gondolatai és reflexiói nem egyszerűsíthetők le valamilyen alaptézisre, amely a nyelvet egyszerűen valami másra, jelen esetben a szellemre, a szellem öntevékenységére vezetné vissza vagy abból eredeztetné.[4] Bármennyire is jelen van ez az axiomatikus alaptétel nála, ennek esetenkénti értelmezhetősége és különböző összefüggésekben való jelentéstani viselkedése nem determinálható vagy zárható le, gyakran már mondatszinten sem (Humboldt kígyózó, az előbeszéd mellérendelő-ideiglenes, rekurzív-autokorrekciós-bővítő szintaktikáját diszkurzív, sőt experimentális effektusként működtető diktált stílusa gyakran izgalmas többértelműségeket szül, és tulajdonképpen megélt nyelvi artikulációként viszi színre alaptételét arra nézve, hogy a nyelv sosem „kész valami"). Ahogy Heidegger némi beismerő vagy elismerő tónussal fogalmazott: „A mostani előadássorozat minden egyes hallgatója számára szükséges volna, hogy átgondolja, jelenvalóvá [gegenwärtig] tegye Wilhelm v. Humboldt bámulatos, nehezen átlátható, alapfogalmaiban lebegő-homályló [dunkel schwankende] és mégis mindenütt felvillanyozó [erregende] értekezését. Közös látókör nyílna meg így valamennyiünk számára, hogy a nyelvbe bepillantsunk."[5]

Így ki fog derülni, hogy ez az organikus egész (mint autokatalitikus „öntevékenység")[6] nem mentes többek között az ismétlés, illetve az ismételhetőség folyamataitól és effektusaitól, sőt, iterabilitásra utalja rá magát.[7] Ez az iterabilitás a maga részéről azonban nem egyszerűen transzcendentális lehetőségfeltételként, formális struktúramozzanatként vagy a szűkebb értelemben vett jel megismételhetőségeként jelentkezik, hanem áthatja – mint egyfajta eseményszerűség – a nyelv és a nyelvi megértés minden szintjét.[8] Már első programadó nyelvtudományos és -elméleti értekezésében Humboldt félreérthetetlenül megfogalmazza ezt a vonást: „A nyelv nem is keletkezhetett másképp, mint egy csapásra, vagy hogy pontosabban fejezzük ki magunkat, létezése minden pillanatában meg kell lennie benne annak, ami egésszé teszi. Minthogy a nyelv egy szerves lény közvetlenül kiáradó lehelete, annak érzéki

---

*Sprachphilosophie.* Stuttgart, 1979. 1). Amit az motiválhat, hogy a „Gewebe" biológiai értelemben vett „szövet"-et is jelenthet.

[3] Humboldt nyelvelméleti főművének ezen nyelvi sajátosságához ld. Kurt Mueller-Vollmer: *Wilhelm von Humboldts Sprachwissenschaft: ein kommentiertes Verzeichnis des sprachwissenschaftlichen Nachlasses*. Paderborn, 1993. 109.

[4] Ezzel Humboldt felfogását Hegelének feleltetnénk meg, vö. Kelemen János: *A nyelvfilozófia rövid története: Platóntól Humboldtig*. Budapest, 2000. 146.

[5] Martin Heidegger: *Az út a nyelvhez*. Uő: *„…költőien lakozik az ember…" Válogatott írások*. Budapest/Szeged, 1994. 229. *Der Weg zur Sprache*. Uő: *Unterwegs zur Sprache*. Pfullingen, 1959. 246.

[6] A nyelv „*egész*-jellegére" vonatkozó megállapítás már Schellingnél megjelenik, megelőlegezve Humboldtot, ahogy Kelemen János emlékeztet rá: „Magának a nyelvnek a belső konstrukciójában minden egyes dolgot az egész határoz meg; nem lehetséges olyan egyes forma vagy egyes beszéd, amelyet nem az egész követelt meg." Friedrich Wilhelm Schelling: *A művészet filozófiája*. Budapest, 1991. 73. Ld. Kelemen: *A nyelvfilozófia rövid története: Platóntól Humboldtig*. 135. 147.

[7] Eme létmód kimutatása a nyelv humboldti modelljében némileg módosíthatja Jürgen Trabant tézisét („Jelenlét és tevékenység egyértelműen a humboldti, nyelvről való gondolkodás koordinátái." *Traditionen Humboldts*. Frankfurt a.M., 1990. 202), a nyelvi történés Humboldt-féle reflexiójának rétegzettebb értelméhez engedve hozzáférést.

[8] Humboldt megértésfogalmához vö. Tilman Borsche: *Wilhelm von Humboldt*. München, 1990. 158–160. Di Cesare: *Einleitung*. 99–101.

és szellemi érvényét tekintve egyaránt osztozik valamennyi organikus lény természetének azon sajátosságában, hogy minden egyes alkotóeleme csak a többi alkotóelem révén, az összes pedig csupán egyetlen, az egészet átható erő révén állhat fenn. Lényege *önmagán belül szüntelenül megismétlődik*, csak szűkebb és tágabb körökben; már az egyszerű mondatban tökéletes egységben benne van ez a lényeg, amennyiben grammatikai formán alapul; s ahogy a legegyszerűbb fogalmak kapcsolása mozgásba hozza [anregt] a gondolkodás kategóriáinak egész szövedékét [Gewebe]; ahogy a pozitív oldal megköveteli és felidézi a negatívot, a rész az egészt, az egység a sokaságot, az okozat az okot, a valóság a lehetőséget és szükségszerűséget, a feltételes a feltétlent, a tér és az idő dimenziója egymást, az érzés minden egyes foka az őt közvetlenül környezőket, ugyanúgy, mihelyt sikerül a legegyszerűbb képzetkapcsolatot világosan és határozottan kifejezni, a szókészlet teljessége [Wortfülle] szerint is egy nyelvi egész van jelen. A kimondott megképzi vagy előkészíti a kimondatlant."[9]

Az idézet azt sugallja, hogy a nyelv minden szintjén iteratív – nem pusztán organikus – módon épül fel avagy szálazódik össze, az őt mint egészet „átható erő" iteratív erő, az iterabilitás ereje. Vagyis az iterabilitás itt nem – mint már említésre került – formális kritérium vagy transzcendentális lehetőségfeltétel, sokkal inkább erőt, a nyelv autokatalitikus önszerveződésének erejét jelenti, illetve ettől függ, mintegy ezen erő indexeként. Minden nyelvi artikuláció mint megnevezés, jelölés vagy kifejezés virtuális módon a nyelv egészét hozza mozgásba, illetve ezt az egészet feltételezi, méghozzá úgy is, mint ugyanazon nyelv iteratív dimenzióját. A nyelv egésze elébemegy az egyes szónak vagy mondatnak, megelőzi, ugyanakkor bizonyos értelemben követi is azokat: időbelisége ebben az értelemben nem determinálható, pl. mint meghatározott temporális fázis. A nyelv együtt rezeg vagy rezonál tehát az egyes szóban vagy mondatban, illetve az egyes megnevezésben vagy kifejezésben mint megértési aktusban.[10] Pl. magának az egyes mondatnak ekképp nem annyira a szintaktikai, pl. predikatív logikája, mint inkább nem-kompozicionális gesztusszerűsége lesz mérvadó, ami egyfajta izomorfiát képezhet a zenei megértéssel.[11] Ez a megértési aktus mint artikuláció mármost maga is a nyelv rezonanciáját jelenti (mindkét birtokviszony értelmében, mint genitivus objectivus és subjectivus, amelyek egymástól nem választhatók el). Ez az összefüggés határozza meg, pontosabban: hangolja a megértés aktusát mint nyelvi-artikulációs végrehajtást, értelemképződést és mediális mozzanatot. A nyelv egésze és a hermeneutikai kör – vagyis nem valamely punktuális vagy izolált megértésaktus – egymást feltételező, mély kölcsönösségben, kölcsönhatásban jönnek mozgásba.[12] Következésképpen a rezonancia mozza-

---

[9] *A nyelvek összehasonlító tanulmányozása a nyelvi fejlődés különböző korszakaival összefüggésben*. In: Wilhelm von Humboldt: *Válogatott írásai*. Budapest, 1985. 33–34. (Kiem. – L.Cs.) Humboldt: *Ueber das vergleichende Sprachstudium*. 2–3.

[10] „Resonare" a latinban ismeretesen „újraelhangzást" (re-sonare) jelent.

[11] Vö. ehhez Wittgenstein megjegyzését: „A nyelv egy mondatának megértése sokkal inkább rokon egy zenei téma megértésével, mintsem hinnők. Ezt azonban úgy értem, hogy a nyelvi mondat közelebb van ahhoz, amit szokásosan egy zenei téma megértésének nevezünk, mint ahogyan gondoljuk. Miért kell a hangerősségnek és a tempónak éppen *ezen* a vonalon mozognia? Az ember szeretné azt mondani: 'Mivel tudom, hogy mindez mit jelent.' De mit jelent? Meg nem tudnám mondani." Ludwig Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest, 1998. 210–211.

[12] Ehhez a párhuzamhoz ld. Helmut Müller-Sievers: *Epigenesis. Naturphilosophie im Sprachdenken Wilhelm von Humboldts*. Paderborn, 1993. 147.

nata lesz az a dinamikai elem, egyfajta aktív, történésként értendő atmoszféra, amely a nyelv szemantikai közlésen inneni vagy túli mediális dimenzióját meghatározza.

Humboldt ténylegesen a rezonancia értelmében vett akusztikai metaforákkal operál, fontos szöveghelyeken.[13] A már idézett értekezésben olvasható: „Ahogy egy szó felidézi egy objektum képzetét, úgy ezzel egyidejűleg, bár gyakran *észrevétlenül*, *kivált* [„megcsendít", „schlägt an"] valaminő, saját maga és az objektum természetének egyaránt megfelelő érzést is, s az emberben a gondolatok szakadatlan sorát az érzelmek [„Empfindung", inkább – receptív – „érzet" vagy „érzés", hatásérzet, szintaktikailag itt megengedve akár maguknak a „gondolatok" érzetének jelentését is] éppoly megszakítatlan egymásutánja követi; amit a képzetek tárgyát képező objektumok, de mindenekelőtt azok mértéke, valamint árnyaltsága tekintetében, a szavak és a nyelv természete határoz meg."[14] Ez a rezonancia a szó iterabilitásában is megnyilvánul, annak dinamikájáért felelős, annak referenciális, szemiológiai és hermeneutikai teljesítményében mint a nyelv idiomatikusan impregnált modális mozzanatában: „Az objektum, melynek a lélekben való megjelenését a nyelv által egyénített, mindig *egyenletesen visszatérő benyomás* kíséri, mint képzet is ennek megfelelően módosul. Az egyes esetekben ez kevéssé vehető észre, a hatás ereje viszont egészben véve a benyomás egyenletességében és állandó visszatérésében rejlik. Mivel a nyelv karaktere tartozéka [heftet][15] minden kifejezésnek és kifejezéskapcsolatnak, a képzetek összessége is felveszi ennek a karakternek az árnyaltságát."[16] Az *Ueber die Buchstabenschrift und ihren Zusammenhang mit dem Sprachbau* című akadémiai beszédben a rezonanciaalakzat antropológiai távlatba kerül: „…mivel az ember csak a nyelv révén lesz ember, és a nyelv csak azáltal nyelv, hogy a gondolattal való együtthangzást (den Anklang zu den Gedanken) csakis a szóban keresi." Ezen belátás hátterét nyelvi kifejezés és gondolat megkülönböztethetetlensége jelentette a hangoltság médiumában: „Azonban éppen a hangokba (Töne) öltöztetett gondolat is a legfőbb hatást gyakorolhatja a kedélyre, éppen a szóvá formált hang (Ton) lelkesíthet, és ekképp a nyelv a fődolog, és a gondolat csak belőle fakadóan jelenhet meg, elválaszthatatlanul összefonódva vele."[17] Ez a rezonancia következésképpen nem puszta akusztikus alakzat, nem is térbeli-izotopikus hangulatiság, hanem dialogikus-hermeneutikai, illetve performatív létmóddal bír, ahogy Humboldt következő megfogalmazásaiból kiderül: „…amennyiben a mindig szűkösnek bizonyuló szavak a legbelsőbb érzések kifejezését hajtó ösztönnek [Drang] elígérkeznek [*zusagen*]";[18] Humboldt azt írja „az ige összefoglaló jellegének érzésé"-hez, mely jelleg „a nyelvet teljességgel áthatja": „ebben a nyelv önmaga számára nem csupán határozott, de a csakis neki elígérkező/meg-felelő kifejezést [den *ihm allein zusagenden Ausdruck*], tisztán

---

[13] Vö. pl. Trabant: *Traditionen Humboldts*. 203. Trabant nem használja a „rezonancia" fogalmát.

[14] *A nyelvek összehasonlító tanulmányozása*. 56. (Kiem. – L.Cs.) *Über das vergleichende Sprachstudium*. 17.

[15] A „heften" igei értelemben vett „fűződést" jelent, vö. itt az „ein Fluch heftet an ihm" („átok ül rajta v. üldözi") kifejezéssel.

[16] *A nyelvek összehasonlító tanulmányozása*. 56. (Kiem. – L.Cs.) *Über das vergleichende Sprachstudium*. 17–18.

[17] *Ueber die Buchstabenschrift und ihren Zusammenhang mit dem Sprachbau*. Humboldt: *Werke III*. 95.

[18] *Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*. (Ez a terjedelmes értekezés az ún. Kavi-műhöz írott bevezető, 1830–1835 között keletkezett.) Humboldt: *Werke III*. 558.

szimbolikus jellegűt alkotott, erősségének [Stärke] és elevenségének tanúságát."[19] A rezonanciában tehát „ígéret" (Zusage) működik, ami nélkül alkalmasint nem is volna észlelhető, sőt: a megfelelő kifejezést ez a rezonancia hangolja potenciálisan a nyelv egészének háttere, dimenziója felől. Úgy azonban, hogy az így felmerülő vagy megtalált kifejezést nem csak közvetíti, hanem mintegy végre is hajtja annak performatív nyomatékát (a megfelelő szó megtalálásának történése maga ez a performatív ígéret). A „szó" bizonyos értelemben ennek a rezonanciának ígérkezik el, neki felel meg, ugyanakkor a rezonancia át is hatja a szót (vagy „élénkíti", Humboldt kedvenc kifejezésével szólva). (Re)artikulációra serkenti a szót – és ez az „ösztönzés" az iterabilitás mélyebb értelme Humboldtnál, egy nyitott vagy a nyíltba vezető ismételhetőségé. Ez a (fel)hívás mintegy a jövőből érkező rezonanciát időzít, vagyis az ismételhetőség a jövőből is történik (nem egyszerűen valami adottat ismétel, illetve: a látszólag adottat szemantikai mozgásba hozza), ezért sem objektiválható a nyelv (iterabilitása sem), ahogy Humboldt konok módon kitart ezen axiómája mellett.

Mindez azt is jelenti, hogy a rezonancia a jel része, pl. szinonimikus vagy paraszémikus módon, a hangoltság médiumában: a szó „ugyanakkor titokzatos, nem mindig megvilágítható, szimbolikus visszhangokkal/reminiszcenciákkal [Anklänge] bír a tárgyra nézve, amelyet megjelöl, és amelyek nem mindig ezen magán válnak érezhetővé [fühlbar werden], mint inkább olyan más szavakon, amelyek tárgyai hasonló módon élénkítik [anregen] a szemléletet és a fantáziát, ahogy a németben a Wolke, Welle, wehen, Wolle, weben, wickeln, wälzen, wollen és más szavak félreismerhetetlen hangzási összefüggésben állnak."[20] A rezonanciával áthatott nyelvi jel a hangzósság által megnyitott, vokalizált virtuális szinonimikus kapcsolatok dinamikus rendszerében határozódhat meg, ugyanakkor különböződik is el magától, egyfajta „différance" működésében. Vagyis a nyelvi jel – pl. igei szintézisben megvalósított – szimbolikus jellegének intenzitását a vokális dimenzió asszociatív mintázata, az ezáltal előhívott paraszémikus artikulációs differencialitás erősítheti fel, mint ahogy fordítva is, a vokális sík asszociativitása maga is szimbolikus jelentéseket termelhet. Az egyik közeg tehát a másik közegben rezonál, nem pedig instrumentális átvitel hozza őket kapcsolatba egymással.[21] Ezzel egymás médiumaivá válnak, nem csak a közvetítés, de az intenzifikáló végbevitel módján: ez a nyelv mint médium kettős (nem dialektizálható) mozgását mintázza.

A szó megismételhetőségének nem-morfológiai, nem-kompozicionális, nem-mnemotechnikai feltételrendszere tehát a nyelv holisztikus létmódjának függvénye, amely a mondás invokációját, fel-hívását hangolja. Ez az invokáció a beszélő(k) „ösztönzésének" trópusa a rezonancia ezúttal interszubjektív-kommunikatív értelmében, az együttbeszélés történésében, amely korántsem jelent szimbolikus-kognitív azonosságot a nyelvhasználatok kölcsönösségében, a megértetésben vagy megértésre jutásban: „A nyelv eleme, a szó (…) nem valami már létrehozottat közöl, mint egy szubsztanciát, nem is már lezárt fogalmat tartalmaz, hanem pusztán arra ösztönöz [regt bloss an], hogy ezt önálló erővel, ugyanakkor meghatározott módon képezzük. Az emberek nem azáltal értik meg egymást, hogy valóban ráhagyatkoznak

---

[19] Uo. 616–617. Kiem. – L.Cs.

[20] *Ueber die Verschiedenheiten des menschlichen Sprachbaues*. (Ez az írás pedig a Kavi-bevezető korábbi, önálló változata, 1827–1829 között íródott.) Humboldt: *Werke III*. 284.

[21] Ezért az átvitel alakzata mint postalitás-elv és transzfermodell nem írhatja le kielégítően a nyelv medialitását. (Sybille Krämer ellenében, vö. *Medium, Bote, Übertragung. Kleine Metaphysik der Medialität*. Frankfurt a.M., 2008.) Vö. Metten: *Kulturwissenschaftliche Linguistik*.

a dolgok jeleire, nem is azáltal, hogy kölcsönösen elhatározzák, pontosan és teljesen ugyanazt a fogalmat hozzák létre, hanem azáltal, hogy kölcsönösen ugyanazt a tagját érintik meg egymásban érzéki képzeteik és belső fogalmi meggyőződéseik láncának, szellemi hangszereik [Instrument] ugyanazon billentyűjét nyomják le/szólaltatják meg [anschlagen], amire aztán mindegyikben a megfelelő [entsprechende], ám nem ugyanazon fogalmak ugranak elő [hervorspringen]. Csak ezen korlátokon belül és ezen divergenciákkal együtt értetik meg egymást [zusammenkommen] ugyanazon szóban."[22]

A nyelvi virtualitás partitúrájának „lejátszása" tehát különböző realizációkat feltételez, amelyek sosem eshetnek egybe, sosem lehetnek identikusak egymással. Csak rezonancia adódhat közöttük, nem azonosság – ám olyképpen, hogy a megértetés ugyanazon virtuális hangoltságra adott (amúgy nem szükségképpen egybehangzó) válaszok közötti rezonancia módján valósulhat meg (ami korántsem zárja ki a félreértést a „korlátok" és „divergenciák" értelmében). Ez a divergens rezonancia nem feltétlenül a beszélők, hanem inkább a nyelv – pontosan mint virtuális egész, mint holisztikus egység vagy dimenzió – hatalmában áll, a nyelv mint rezonáltató függvénye: „Ha mármost ily módon a lánc azon szemét, a hangszer ama billentyűjét érintik, úgy maga az egész rezdül meg [erzittert], és ami mint fogalom előugrik a lélekből, összhangban [Einklang] áll mindazzal, ami az egyes tagot a legtávolabbi kiterjedésig körülveszi. A szó által a különbözőekben felébresztett képzet az illető individuum sajátszerűségének ismertetőjegyét [Gepräge] hordozza magán, azt a képzetet viszont mindannyian ugyanazon hanggal [Laut] jelölik meg."[23] Kétféle erő hat tehát a nyelvben, ám ezek ugyanannak az autokatalízisnek a két oldala: a partíció, az önosztódás és a konvergencia, az egyesítés erőinek mozgása.[24] A nyelv egyszerre intenzifikálja a különbözőséget és a megértés differenciáltságát, ezek között tehát nem statikus ellentét áll fenn: „Nem mondhatjuk, hogy a nyelv mint általános szerv [Organ], kiegyenlítené ezeket a különbségeket. Ugyan hidakat épít az egyik individualitástól a másikhoz és közvetíti a kölcsönös megértést; magát a különbséget azonban inkább felnagyítja, mivel a fogalmak pontosítása és finomítása révén világosabban tudatosítja, hogyan gyökerezik a különbség az eredeti szellemi alkatban. Az a lehetőség, hogy a nyelv oly különböző individualitásoknak szolgáljon kifejezésük gyanánt, vélhetőleg inkább önnönmagában tökéletes karaktermentességet előfeltételez, amelyet azonban nem hibaként követ el önmagával szemben. A nyelv tényleg két ellentétes tulajdonságot ölel fel, önmagát mint egy nyelvet ugyanabban a nemzetben végtelenül sok nyelvbe osztja [sich theilen] és ugyanezeket más nemzetek nyelveihez képest meghatározott karakterrel eggyé egyesíti [vereinigen]. Hogy mennyire különböző módon fogja fel és használja mindenki ugyanazt az anyanyelvet, ezt ott látjuk igazán, ha a szokványos élet nem mutatta volna meg már vilá-

---

[22] *Ueber die Verschiedenheit*. 559. Vö. di Cesare: *Einleitung*. 102–103., aki idézi Wittgensteint: „Egy szó kimondása olyan, mintha a képzetek zongoráján egy billentyűt ütnénk le [Anschlagen]." Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. 20. *Philosophische Untersuchungen. Philosophical Investigations*. Oxford, 1999. 4.

[23] *Ueber die Verschiedenheit*. 560.

[24] A nyelv(ek) egyidejű egységének és különbözőségének gondolata ugyancsak megjelenik már Schellingnél: „Abszolút értelemben avagy magábanvalóan csak egyetlen nyelv létezik, aminthogy csak egy ész létezik, ám ebből az egységből, akárcsak a különböző dolgok azonosságából, megszületnek a különböző nyelvek, amelyek mindegyike önmaga számára valóban egy-egy univerzum." Schelling: *A művészet filozófiája*. 73. Idézi Kelemen: *A nyelvfilozófia rövid története: Platóntól Humboldtig*. 135.

gosan, ahol jelentős írókat hasonlítanak össze, akik mindegyike az ő saját nyelvét alakítja ki [bildet]."[25] Eszerint két tendencia dolgozik a nyelvben, az osztódásé és az egyesítésé (Humboldt ezeket infinitívuszos szerkezettel fogalmazza meg), ezek külön-külön is végtelenek. Ugyanakkor – adja magát a humboldti gondolat nietzscheiánus továbbgondolása – e két erő egyike sincs a másik nélkül, keletkezésben (Werden) fogant differenciális játékuk adja ki az „erőt" mint olyant, ami ekképpen inkább erősséget jelent. Egymáshoz való differenciális viszonyuk tehát nem lezárható, nem juthat nyugvópontra: ez jelenti a nyelv nem-kész voltát (azaz a nyelv ereje ugyanakkor nem-stabilizálhatóságát jelenti, ami tehát nem gyengeség vagy hiányosság). Éppen a nyelv nem-kész jellege konstituálja a megértés mint artikuláció-függő értelemképződés esélyét: „A nyelvet nem lehet készként megragadni, mint valami testi-anyagi entitást; a befogadónak kell abba a formába öntenie, amelyet a nyelv számára előkészítvén tart, és ez az, amit *megértés*nek nevezünk."[26] Továbbfűzve ezt feltételezhetjük, hogy a megértés nyelvi természete is azon két tendencia kiasztikus mozgását manifesztálja: a megértés artikulációja egyszerre jelenti a találó kifejezés felfedezését (azaz egyesítő formába-alakba öntést), ugyanakkor az artikuláció egyszersmind differenciálás is, „a fogalmak pontosításának és finomításának" értelmében. Egyesítés és osztódás differenciális erői avagy intenzitásfokai magában a megértésben történnek (annak nyelvi-nyelvbeni, nem egyszerűen nyelv általi végbemenését manifesztálva), kölcsönösen közeget nyújtanak egymásnak, tulajdonképpen egymásban zajlanak: a nyelv medialitásának kettős tendenciáját ismételve.

### Az „ösztönzés" (Anregung) biopoétikája Humboldtnál

A szó iterabilitását mint a nyelvi megértésesemény feltételét és ugyanakkor effektusát a Kavi-bevezető aztán ekképpen hozza szóba: „…megértés és beszéd [Sprechen] csupán más-más működése [Wirkungen] ugyanannak a nyelvi erőnek. A közös beszéd [Rede] sohasem hasonlítható egy anyag átadásához. Mind a megértőben, mind a beszélőben ugyanannak az anyagnak tulajdon, belső erejükből kell kifejlődnie; az, amit az előbbi [a megértő, L.Cs.] kap [empfängt, vagyis inkább „fogad"], csupán harmonikusan hangoló indíttatás [Anregung]. Ezért is oly természetes az ember számára, hogy azt, amit éppen megértett, azonnal újra kimondja."[27] Az „Anregung" bizonyos értelemben a rezonancia előformája, rezonancia a rezonancia előtt, amelyre a megértés mint/és beszélés a maga részéről válaszol vagy rezonál.[28] Pontosan azért ennyire lényeges ez a virtuális dinamikus affektus a beszéd motivációját tekintve, mert ennek hátterében a következő, *nem* dialektikus összefüggés áll: a megértés általi értelemképződés csak a szó általi hangoltságában történhet meg, ezt a szót viszont a megértés hangolja (fel), teszi mondó szóvá. Az ismételhetőség („azt, amit éppen megértett, azonnal újra kimondja") pedig a maga részéről mind alapja, mind emergenciája ennek a rezonanciatörténésnek. Az „azonnal újra kimondja" mint „természetes" effektus – Benjamin hasonló

---

[25] *Ueber die Verschiedenheit.* 559.

[26] *Ueber die Verschiedenheiten*. 156.

[27] *A nyelvek szerkezetének különbözőségéről*. 100. *Ueber die Verschiedenheit*. 430.

[28] Külön vizsgálat tárgyát jelenthetné Heidegger „das Regende" fogalma *Az út a nyelvhez* című előadásban, amely ismeretesen Humboldtból indult ki. Itt az egyik „tételmondat": *„Das Regende im Zeigen der Sage ist das Eignen*." (*Unterwegs zur Sprache*. 258.) *„Ami a mondás megmutatásában munkál, az a sajáttá-tevés*." *Az út a nyelvhez*. 242.

kontextusban később „közvetlen”-t („unmittelbar”) fog mondani[29] – ezen történés fenomenális síkját manifesztálja. Az „Anregung” központi fogalma a humboldti nyelvelméletnek, a nyelvi erőre vonatkozik, annak ösztönzését avagy élénkítését, serkentését jelenti (a német szó „kezdeményezést”, „indítványozást”, „ötletet” is jelent). Nyelvantropológiai értelemben ez a fogalom lényegében arra az alapvetésre megy vissza, mely szerint „a nyelv a gondolatok alakító szerve” („das bildende Organ des Gedankens”).[30] Vagyis a nyelvben két oldal jelentkezik, egy természeti, mondhatni biológiai aspektus (a nyelv mint egyfajta testi vagy érzékszerv), illetve a kognitív, Humboldt szavával „intellektuális” oldal. Ezt a két vonást együttesen hangsúlyozza az „ész [Vernunft] intellektuális ösztöne” kifejezés, mely a nyelv értelmezője (az állatok „természeti ösztöne” analógiájára).[31] Mármost ez az ösztön alapvetően a *virtualitás* ösztönének mutatkozik, egyfajta „mintha” móduszát viselve magán: „A nyelvet összehasonlíthatjuk egy roppant szövettel (Gewebe), amelyben minden rész a másik résszel és mindegyik az egésszel többé-kevésbé világosan felismerhető összefüggésben állnak. Az ember beszélés közben, bármely kapcsolatokból induljunk is ki, ezen szövet mindig csak különálló részét érinti, ezt azonban *ösztönszerűen* (instinctartig) mindig akképp teszi, mintha számára minden más, amelyekkel az egyes résznek szükségszerűen egybe kell vágnia/hangzania (in Übereinstimmung stehen muss), ugyanabban a pillanatban lenne jelenvaló.”[32] Látható, hogy itt nem egyszerűen valamiféle pusztán természeti-biológiai, nyelv előtti ösztönről van szó, hanem nyelvi avagy a nyelv ösztönéről, de legalábbis a nyelv által kialakított ösztönről, egyfajta nyelvérzékről. A beszélő és a nyelv ösztöne, pontosabban: ösztönzése nem választhatók szét, így a nyelvi egész virtualitása antropológiai indexet időzít: az ösztönszerűség dimenzióját. Ennek szubjektumelméleti implikációi is vannak: a beszélő mintegy önnön ösztönét tapasztalja meg egyszerre őbenne és ugyanakkor kintlevő, a kívülségben ható, mert a nyelv egészét evokáló instanciaként avagy mediális dimenzióként.

Az „Anregung” erre az ösztönre irányul, azt serkenti a megértés folyamatában vagy mint megértést. Visszatérve a fentebbi idézethez, ami most már talán alapvetőbben érthető: „Ezért is oly természetes az ember számára, hogy azt, amit éppen megértett, azonnal újra kimond-

---

[29] Vö. Walter Benjamin: *A nyelvről általában és az ember nyelvéről* = Uő, *„A szirének hallgatása.” Válogatott írások,* ford. és szerk. Szabó Csaba, Budapest, 2001, 7–22.

[30] *Az emberi nyelvek szerkezetének különbözőségéről*. 95. *Ueber die Verschiedenheit*. 426.

[31] *A nyelvek összehasonlító tanulmányozásáról*. 47. *Ueber das vergleichende Sprachstudium*. 11. Ezt az analógiát nem tanácsos túlreferencializálni. Megvilágító lehet itt Stenzel példája az emberi nyelv kommunikatív hatóköréről akusztikus megnyilvánulások kapcsán: „De ha valaki egy másik társaságában van, és ez megkérdezi őt: miért sóhajtottál?, az már megértetési szituációban van, amelyben a sóhaj [Seufzer] ’beszélni’ kezd, és már megnyitja a közlést [Kundgabe]. A vonatkozás a megértetésre olyan mértékű, hogy aligha mondanánk egy állatról, hogy sóhajt.” Julius Stenzel: *Philosophie der Sprache*. München, 1934. 28.

[32] *Ueber die Verschiedenheit*. 446. Humboldt ezt az ösztönszerűséget éppen a nyelv mint konvenció, mint nómenklatúra elgondolásával szegezi szembe: „…a szándék [Absicht] szót a nyelvek kapcsán használva elővigyázattal [Vorsicht] kell érteni. Amennyiben ezen úgymond megegyezést [Verabredung] avagy akár csak az akaratból kiinduló törekvést egy világosan elképzelt cél szerint értünk, nos ez, erre nem emlékeztethetünk elégszer, idegen a nyelvek szándéka [Absicht] számára. Ez a szándék mindig csak egy eredendően ösztönszerű érzésben nyilatkozik meg.” Uo. 510. Hegel a nyelvnek ismeretesen „logikai ösztönt” tulajdonított, vö. G.W.F. Hegel: *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai III. A szellem filozófiája*. Budapest, 1981. 265–270. Vö. ehhez Hans-Georg Gadamer: *Die Idee der Hegelschen Logik*. Uő: *Gesammelte Werke 3*. Tübingen, 1987. 80–82.

ja." Ez a viszony nem pusztán kognitív jellegű, hanem az ösztön ösztönzésével, stimulációjával áll összefüggésben. Ami ugyanakkor nem választható el az ismételhetőségtől („azonnal *újra* kimondja"). Ez az újra-kimondás nem transzparenssé tétel, hanem inkább egyfajta titok igézi meg, ezért ismétel – az a „titok", „hogyan kapcsolódik össze tulajdonképpen a gondolat a szóval", amit Humboldt „kikutathatatlan"-nak nevez, amihez sem a fogalmak széthasításával, sem a szavak szétbontásával nem jutunk közelebb.[33] Ez a viszony azért lehet „titok", mert nem teljesen tudati-reflexív történésről van szó, hanem a nyelvi ösztön mozzanatáról. És a további sík: ha az egyes nyelvi rész érintésében a beszélő számára ösztönszerűen már a nyelv egésze (mint „roppant szövet") jelenvaló, akkor az iterabilitás már mindig is az *egész* nyelv ismételhetősége, nem egyes szavaké, még kevésbé jeleké.[34] Ez csak nem-tudati értelemben gondolható el, ezért működhet csak prereflexív-ösztönszerű szinten és ezért nem lehet a tudatos emlékezet mint egyfajta kognitív képesség teljesítménye, ahogy Humboldt másik kardinális fontosságú tétele kimondja: „A mindenkor szükséges szó eltévesztethetetlen jelenléte a beszédben bizonyosan nem az emlékezet (Gedächtnis) műve. Semmilyen emberi emlékezet nem lenne elégséges ehhez, ha a lélek nem hordaná magában ösztönszerűleg a kulcsot maguknak a szavaknak a képzéséhez."[35]

Az újra-kimondás aktusa tehát az „ösztönzés" függvénye, mely központi jelentőségű Humboldt nyelvfelfogása számára, elvi szinten a következőképpen megfogalmazva: „nem az dönt egy nyelv előnyeiről vagy hiányosságairól, amit benne képesek vagyunk kifejezni, hanem az, amire saját, belső erőből buzdít és lelkesít."[36] Eszerint a nyelvnek biopoétikai vagy biopoietikai jelentősége, szerepe, hatása van: a beszélő nyelvi ösztönét a megértés végrehajtásában mint egyfajta elevenséget stimulálja. Méghozzá úgy, hogy nem is annyira őt magát mint fiziológiai-korporális létezőt, hanem magát a nyelvet a beszélőben, rajta keresztül.[37] In-

---

[33] *Ueber die Verschiedenheit*. 560–561.

[34] Vö. ezzel Humboldt elvi jelentőségű, Heideggerig kisugárzó megállapítását: „Lehetetlen a nyelv keletkezését úgy elképzelnünk, mintha az a tárgyak szavak általi megjelölésével kezdődne és onnan az összeillesztésig tartana. Valójában a beszéd nem az azt megelőző szavakból tevődik össze, hanem fordítva, a szavak származnak a beszéd egészéből." *Ueber die Verschiedenheit*. 448. Heidegger így fogalmaz a *Lét és idő* nyelvről és beszédről írott fejezetében, a nyelv hermeneutikai holizmusa kapcsán: „A világban-benne-lét diszpozicionális érthetősége *beszédként nyilatkozik meg*. Az érthetőség jelentésegésze *szóhoz jut*. A jelentések szavakban öltenek testet [den Bedeutungen wachsen Worte zu, vagyis a jelentésekhez szavak nőnek hozzá]. Nem pedig a szódolgokat látjuk el jelentésekkel." *Lét és idő*. Budapest, 1989. 306. (*Sein und Zeit*. Tübingen, 1986 (16.). 161.)

[35] *Ueber die Verschiedenheit*. 480. Közhely, hogy egy idegen nyelvet akkor tudunk igazán, amikor benne gondolkodunk, belőle beszélünk. Még a készletelvűség horizontjában gondolkodó nyelvkutató is részben találóan fogalmaz: „Ha frusztráltak vagyunk, amikor nem tudunk felidézni [remember] egy szót, az csakis azért van, mert sokkal gyakrabban oly könnyen emlékszünk [remember] rájuk." (Robbins Burling: *Words came first: adaptations for word-learning*. In: Maggie Tallermann – Kathleen R. Gibson (szerk.): *The Oxford Handbook of Language and Evolution*. Oxford, 2012. 406.) Humboldt felől persze kérdés, hogy főleg a második esetben az „emlékezni" (és a „tudni", „can") kifejezés találónak nevezhető-e és nem inkább önkényes jellegét kellene-e felvetni. – Vö. ezzel még Wittgenstein megjegyzését a „Már nem emlékszem szavaimra, viszont nagyon is szavaim szellemére." mondathoz (*Filozófiai vizsgálódások*. 242.).

[36] *Ueber das Entstehen der grammatischen Formen und ihren Einfluss auf die Ideenentwicklung* (1822). Humboldt: *Werke III*. 54.

[37] *Ueber die Verschiedenheiten*. 217.

nen válik érthetővé az individualitás kiemelt fontossága a humboldti nyelvelméletben, miszerint „a nyelv csak az individuumban nyeri el végső meghatározottságát."[38] Az újra-kimondás mint az ösztönzés effektusa ugyanakkor „a beszéd fölötti tetszés"-ben is megnyilvánulhat, illetve fordítva, ez a tetszés vagy gyönyörködés is indukálhatja az újra-kimondást, ahol a tetszés egyszerre intellektuális és érzéki jellegű: „A beszélésben (Sprechen) lelt tetszés (Gefallen) egyszersmind gyönyörködés a beszédben (Rede) is, és ezzel gondolatokra vonatkozik."[39] A beszédben való gyönyörködés a fentiek fényében nem egyszerűen valamilyen esztétizáló felszínben lelt tetszés, nem a hang mint olyan önaffekciós hallása az önmagát hallva-beszélésben, hanem a hang modulációjának hallása vagy érzékelése (ritmus, tónus, hangerősség, hangszín, tempó),[40] ezen túl pedig a nyelv egészének virtuális együtthangzása az egyes beszédben. Vagyis e gyönyörködésnek egyfajta rezonancia a kiváltója, mely a beszélőt önnön nyelvi létében szólítja meg, sőt élénkíti, fokozza pl. kognitív elevenségét (vö. „gondolatok"), annak intenzitását, stimulálja azt. Így a rezonancia mint szomatikus-biopoétikai rezonancia nyilvánítja meg a hangoltság dimenzióját. Ez az a pont, ahol muzikalitás és nyelviség mély kölcsönösségi-szinkron eredetstruktúrájának Rousseau-nál jelentkező gondolatát Humboldt alaposan átsajátította, sőt mélyebbre helyezte.[41] Humboldt összes megjegyzése az artikuláció immateriális, különös jelekben, morfológiai aspektusokban nem manifesztálódó jellegéről (amelyekből párat fentebb tárgyalt a gondolatmenet) eme háttér előtt értelmezendő.

Nyelvantropológia és irodalmi antropológia tehát egy tőről fakadnak Humboldtnál (érdekes, hogy nincs ehhez szüksége pl. a fikció vagy az imaginárius fogalmára, mint újabb keletű „irodalmi antropológiáknak"). Megkockáztatható innen nézve az irodalom lehetséges meghatározása: az irodalom lenne az a nyelv, amely a legmagasabb fokú, pontosabban: leg-

---

38 *Ueber die Verschiedenheit*. 439.

39 *Ueber die Verschiedenheiten*. 197.

40 A tágabb értelemben értett vokalitás olyan holisztikus jellemzői tehát, amelyek Nietzsche szerint megvonják magukat a szkripturalitásban való rögzíthetőségtől: „A legérthetőbb a nyelvben nem maga a szó, hanem a tónus [Ton], erősség, moduláció, tempó, amelyekkel szavak sorát mondják – röviden szólva a zene a szavak mögött, a szenvedély e zene mögött, a személy e szenvedély mögött: mindaz tehát, ami nem írható." (*Nachlaß Sommer-Herbst 1882. KSA 10*. Berlin/New York, 1980. 89.)

41 Rousseau ismeretesen a szenvedélyekből, nem a szükségletekből vezette le a nyelv keletkezését (Jean-Jacques Rousseau: *Esszé a nyelvek eredetéről, amelyben a dallamról és a zenei utánzásról is szó esik*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2007. 42–44.). Ez az a markáns alapvető előfeltevés, amit Humboldt maga is fenntartások nélkül osztott; az előbb idézett mondatok után olvasható a következő, jellemző megállapítás: „A nyelv már kezdeteiben is teljesen emberi, és *szándéktalanul* kiterjed a véletlen érzéki észlelet és belső feldolgozás minden tárgyára. Az úgynevezett vadak beszéde, épp azoké, akik leginkább meg kellene közelítsék az ilyen természeti állapotot, a kifejezésnek éppoly bőségét és változatosságát mutatja, mely mindenütt meghaladja a szükségeset [Bedürfniss]. A szavak *kényszerűség és szándék nélkül*, önként buzognak a szívből, és bizonyára nem akadt egy olyan pusztában vándorló horda sem, amelynek ne lettek volna meg már a maga dalai. Mert az ember mint állatfaj [lényegileg, wesentlich] éneklő teremtmény, de olyan, amely a hangokkal gondolatokat [Ideen] kapcsol össze." (kiem. – L.Cs., *Az emberi nyelvek szerkezetének különbözőségéről*. 108. *Über die Verschiedenheiten*. 197). Zeneiség és nyelviség kapcsolatához evolúciós nézetben ld. Steven Mithen: *The Singing Neanderthals. The Origin of Music, Language, Mind and Body*. London, 2005. Rövidebben uő: *Musicality and Language*. In: Tallermann – Gibson (szerk.): *The Oxford Handbook of Language and Evolution*. 296–298.

összetettebb stimulációra képes a nyelvi egész rezonanciája (mint potencialitás, mint a nyelv „nyers" állapota),[42] ennek intenzitásfoka felől. Az irodalom lenne ekképp a nyelv partitúrájának biopoétikai megszólaltatása, a nyelv rezonanciájának, a nyelvnek mint rezonanciának, mint hangoltsági közegnek, ebben a nyelvi ösztön egyfajta „morajlásának" artikulációs-önprezentációs médiuma avagy performatívuma.

Mielőtt azonban minden további nélkül aláírnánk ezzel a 20. század egyik kiemelkedő humboldtiánusának, Eugenio Coseriunak a költészetről mint a nyelv funkcióteljességének megnyilvánítójáról szóló tézisét,[43] netán az irodalmat Gadamerrel mint értelem és hangzás összhangjának megvalósítójaként ünnepelnénk[44], érdemes közelebbről szemügyre venni a nyelvi rezonancia létmódját, éppen Humboldt kapcsán. Humboldt fejtegetéseiben ugyanis rendszeresen visszaköszönnek olyan fogalmak és gondolatok, melyek a kimondhatóság, akár a nyelviesülés határait érintik vagy célozzák. A szó és a gondolat összekapcsolódásának mögékerülhetetlensége legyőzhetetlen, legalábbis meghatározhatatlan „titok"-nak minősült, az ösztön per definitionem fenomenálisan hozzáférhetetlen impulzus, mely legfeljebb csak hatásaiban tapasztalható meg, egyáltalán: az ösztönnel szemközt a szavak „mindig szűkösnek bizonyulnak". Maga a nyelvi ösztön is nyelv és az azon túli dimenzió határát exponálja, frekvenciája mintegy e két tartomány között, magán a határon oszcillál, amennyiben a nyelvi erő ösztönzése nem feltétlenül zárható le a nyelvi megfogalmazással, illetve csak önkényesen lezárható, akár felfüggesztve a megértés folyamatát.[45] Az ösztön mint a nyelven belüli rezonancia – egyes nyelvi mozzanatok és a nyelv egésze között – médiuma tehát ezt a rezonanciát a nyelv és a nyelven túli közötti virtuális együtthangzássá, visszhanggá is avatja. Ezzel az ismételhetőség is ezen visszhang effektusának bizonyulhat. Összességében azt lehet mondani,

---

[42] Oszip Mandelstam a költészetet a nyelv nyers (vagyis éppen nem esztétikai-szublimációs értelemben elvont, a nyelvi médiumból tiszta formát kikülönítő, a zajból üzenetet szelektáló) állapotának színreviteleként értelmezte: „ellentétben minden meghonosodott gondolkodással a költői nyelv végtelenül nyersebb, végtelenül megmunkálatlanabb, mint az úgynevezett 'beszélt nyelv'." Ennek megfelelően Dante főművének formaképződése túlmegy „az írás művészetéről és kompozícióról alkotott fogalmainkon. Sokkal helyesebb, ha vezérelvének az ösztönt tekintjük." *Gespräch über Dante*. Uő: *Gespräch über Dante. Gesammelte Essays 1925–1935*. Frankfurt a.M., 1994. 177. 130.

Molnár Gábor Tamás két évtizeddel ezelőtt publikált *Őszi reggeli*-elemzése az esztétizmus számára is integrálhatatlan referenciális funkció szerepét emelte ki (*Költőiség, köznapiság, konvenció [Vázlat]*. Irodalomtörténet 1998/1–2. 172–180.). Hasonló kritikai nyomatékkal értelmeztem az esztétizmus felfogását nyelv és költészet, a médiumból kinyert forma viszonyáról tanulmányomban (*A medializálódás poétikája: esztétizmus és kései modernség*. In: Lőrincz Csongor: *A líra medialitása. Hang, szöveg és intertextualitás 20. századi lírai művekben*. Budapest, 2002.). Kulcsár-Szabó Zoltán pedig metapoétikai vizsgálódásaiban dolgozta ki elvi szinten a kérdést, felülvizsgálva a zajból információt szelektáló vers modernista dogmáját és elméleti síkon az „önprezentáció" fogalmával helyettesítve az „önreflexió" kategóriáját (*Medialitás és irodalmiság a költészetben*. Uő: *Metapoétika. Nyelvszemlélet és önprezentáció a modern költészetben*. Pozsony, 2007. 13–54.).

[43] *Thesen zum Thema „Sprache und Dichtung"*. In: Wolf-Dieter Stempel (szerk.): *Beiträge zur Textlinguistik*. München, 1971. 183–188. Ezek a tézisek Roman Jakobson „poétikai funkció"-fogalmának kritikájából indultak ki. További kidolgozásukat lásd Coseriu: *Textlinguistik. Eine Einführung*. Tübingen, 1994. 79–84. 146–149.

[44] Gadamer: *Szöveg és interpretáció*. In: Bacsó Béla (szerk.): *Szöveg és interpretáció*. Budapest, 1991. 34.

[45] Nietzsche értelmében: „Amire vannak szavaink, azon már túl is vagyunk." („Wofür wir Worte haben, darüber sind wir auch schon hinaus.") *Götzen-Dämmerung*. Uő: *Sämtliche Werke. KSA 6*. 128.

hogy a „titok" és a nyelvi ösztön előzetesség-struktúrájának ilyen mögékerülhetetlensége nem másra mutat vissza, mint magának a mediális összefüggésnek a megállapíthatatlanságára, közölhetetlenségére, közvetíthetetlenségére: magának a rezonáltatónak a megragadhatatlanságára, meghatározhatatlanságára, amennyiben az mint maga a mediális (éppúgy közvetítő, mint közvetített) nem puszta differenciát képez vagy jelent.

Mindez természetesen differenciákat, töréseket, nem-azonosságokat is magával hoz (fentebb már érintettük a belső és külső, az én és a másik között cirkuláló szó létmódjának inherens differenciáját, azt, hogy ez a cirkuláció sosem zárt, kiegyenlítő áramkört jelent). Humboldt ugyanis lényegében nyitva hagyja az „Anregung" eseményének performatív érték szerinti definiálhatóságát, sikerülésének kérdését: az „ösztönzés" akár traumatikus is lehet, a megfelelő szó hiányának kínját, a megnevezhetőség és a megérthetőség kudarcának tapasztalatát erősítheti fel, de akár a szó megsebző, megsebzettségre visszautaló jellegét is előtérbe hozhatja (József Attila értelmében: „Mint alvadt vérdarabok, / úgy hullnak eléd / ezek a szavak."). A humboldti nyelvfelfogás fentebb felelevenített tétele, „a nyelv csak az individuumban éri el végső meghatározottságát", éppen ebbe az irányba mutathat: „Egy adott szó esetében senki sem gondolja hajszálpontosan ugyanazt, amit másvalaki, s ez a mégoly kicsiny különbség [Verschiedenheit, vagyis „különbözőség", mint a mű címében] úgy rezeg végig [zittert fort], ha a nyelvet a legmozgékonyabb elemmel akarjuk összehasonlítani, az egész nyelven, mint gyűrűzés a vízen. Minden gondolkodás és érzület [Empfinden] közben, az individualitás egyformasága révén ugyanaz a különbözőség tér vissza, és külön-külön nemészrevehető mozzanatok tömegét [eine Masse aus einzeln Unbemerkbaren] képzi meg. Ezért minden megértés egyben meg nem értés is, a gondolatok és érzelmek [Gefühlen] minden megegyezése [Übereinstimmung] egyúttal szétválás is."[46] A különbözőség tehát tovább rezeg („zittern"), ami – Humboldtnál akár elsődlegesen – akusztikailag érthető, és a nem-identikus rezonancia effektusát jeleníti meg. Egyidejűleg vizuális metaforába fordítódik (Humboldt reflektálja itt is, mint oly sokszor, a hasonlat nem magától értetődő jellegét metanyelvi értelemben: „wenn man … vergleichen will"),[47] vagyis külsődlegessége, nyomszerűsége ki is éleződik (ezt a nyomot mondhatni a „továbbrezgés" írja be). Ez a rezgés tehát továbbremegés, fordítási történés hang és kép között, mediális rezonanciatér avagy -folyamat. A különbözőség mint differencia itt magában vagy magának a megértetésnek a morajára utal, ami azonban nem puszta „zavar", hanem inkább a megértés másságának, nem-programozhatóságának, produktivitásának és megújíthatóságának lehet az esélye. Vagyis a differencia magában a megértés-

[46] *Az emberi nyelvek szerkezetének különbözőségéről*. 114. A magyar fordítást kiegészítettem az *Ueber die Verschiedenheiten* analóg szöveghelyével, amely a Kavi-mű bevezetőjéhez képest további mondatot és tagmondatot tartalmaz: „Keiner denkt bei dem Wort gerade das, was der andre, und die noch so kleine Verschiedenheit zittert, wenn man die Sprache mit dem beweglichsten aller Elemente vergleichen will, durch die ganze Sprache fort. Bei jedem Denken und Empfinden kehrt, vermöge der Einerleiheit der Individualitaet, dieselbe Verschiedenheit zurück, und bildet eine Masse aus einzeln Unbemerkbarem. Alles Verstehen ist daher immer zugleich ein Nicht-Verstehen (…) alle Uebereinstimmung in Gedanken und Gefühlen zugleich ein Auseinandergehen." *Ueber die Verschiedenheiten*. 228. Vö. *Ueber die Verschiedenheit*. 439. (Vö. ezzel Borsche: *Wilhelm von Humboldt*. 168–170. Di Cesare: *Einleitung*. 101–104.)

[47] E metaforikus leírások nagyban lehetővé teszik lefordításukat a mediális és materiális összefüggések nyelvére, jelen dolgozat erre tesz kísérletet. (A vizuális metaforikához Humboldtnál ld. Trabant megjegyzését, *Traditionen Humboldts*. 203.)

ben rejlik, és nem egyszerűen megértő és megértett között (a fortiori ugyanez mondható a fordításról, melynek biopoétikai koncepciója is elképzelhető az eddigiek alapján: a fordítás a forrásnyelvből érkező ösztönzés átültetésének – és nem jelentések átvitelének – médiuma a célnyelvben). Rezonancia és zaj között választóvonalat vagy megkülönböztetést bevezetni problematikus vállalkozás lenne. Ezzel nem másról van szó, mint a nem-megértésről a megértés szívében, ami ugyanakkor nem pusztán a negativitás, a hegeli „máslét" struktúramozzanata, amin a megértésnek túl kellene haladnia.[48]

Ezt a nem-megértést fedi el „a fogalom és az érzékelés általánossága", ezeknek betudhatóan „nem látható" a különbözőség, a nem-megértés kiküszöbölhetetlen mozzanata: az említett „szétválás" „csak ott nem látható, ahol elrejti magát a fogalom és az érzület általánossága alatt; ahol azonban a fokozott erő áttöri az általánosságot, és a tudat számára élesebben individualizál, ott világosan előáll. Így senki nem fogja tagadni, hogy minden jelentős író saját nyelvvel bír." Továbbá maga „a csupa észrevehetetlen mozzanat tömege" nem észrevehető a diszkurzív általánosság avagy konvencionalitás (pl. egyfajta nyilvánosság?) felől, és a „fokozott [nyelvi] erő" emergenciája az, amely „áttöri" ezt az általánosságot, vagyis – lehetne hozzáfűzni – megtapasztalhatóvá teszi a különbözőséget, azt, hogy minden megértésben már a nem-megértés is ott munkál. Ez a „tömeg" vagy maradék (nyom) mintegy lehetetlenségi struktúraként is megnyilvánulhat, a megértés, a megjelenés és a performancia lehetetlenségeként. Ez itt nem pusztán negatív mozzanat, hanem mint nyomszerűség mintegy történeti mélységet nyer el, és arra figyelmeztethet, hogy a nyelvi egész virtuális jelenlétének hatását „a fogalom és az érzékelés általánossága" már mindig is redukálhatja, semlegesítheti valamilyen módon. Amennyiben abból indulunk ki, hogy a „csupa észrevehetetlen mozzanat tömege" mint látencia, moraj vagy kimondatlan éppen a nyelvi egész ama „mintha"-szerű jelenlétét immár azonban mint a másik diskurzusát testesíti meg avagy intenzifikálja (a másság a saját hangban vagy beszédben kísért). Vagyis formállogikailag tekintve az a képlet áll elő, hogy a felfokozott nyelvi erő által okozott megszakítás bizonyos értelemben csupán egy korábbi törést ismétel, a „nem-megértés" „különbözőségét", „szétválását" (ezt a „mégoly *kicsiny*" különbözőség és a „külön-külön *nem-észrevehető* mozzanatok tömegé"-nek jelzői között fennálló szinonímia is alátámasztja). Úgy azonban, hogy közben a különbözőség által generált nyelvi „tömeget" mint maradékot (egyfajta materialitást akár?, pl. egyfajta fordításban?) engedi visszatérni, illetve – követve Humboldt szintaktikáját – ez a „tömeg" ebben a visszatérésben adódik. Ebben az ismétlésben tehát ama eredendő szétválás emlékezete jön játékba, ám „felfokozott" módon! Azaz megtörve vagy megsokszorozva a nyelvi egész jelenvalóságát a megértést újra megjelöli a nem-megértés törésével, ugyanakkor az egyediség kihívásába állítja (ezt jelenti a fokozás): a másik beszédének sürgetésébe *mint* a nyelvi egész, a nyelvi ösztön általi megkísértettségbe. Innen nézve talán nem véletlen, hogy az – adott esetben észrevehetetlen, „mégoly kicsiny" – különbözőség továbbgyűrűzése a nyelvben arra az intern, a nyelvi autokatalízis, önteremtés elveként felismert ismétlő mozgás metaforájára emlékeztet, amivel jelen dolgozat indult: a nyelv „lényege önmagán belül szüntelenül megismétlődik, csak szűkebb és tágabb körökben". A félreértés ekképp strukturális értelemben ugyanúgy a nyelvi egészt hozhatja játékba, ugyanúgy a nyelvi erő mozgását mintázhatja, legalábbis ugyanúgy beíródik a jel struktúrájába, mint a feltételezett megértés, amennyiben az

[48] „A szellem pedig azért lesz tárggyá, mert az a mozgás, hogy *a maga számára* valami *mássá*, azaz *személyes énje tárgyává* lesz és ezt a máslétet megszünteti." *A szellem fenomenológiája*. 26.

ebben is működő differenciát erősíti fel, akár a kommunikáció vagy a megértetés végső határáig.[49] Ahogy nincs a nyelvben teljes, maradéktalan megértés, úgy abszolút nem-megértés sem, ha és amennyiben nyelvi közlés (hallás vagy beszélés, írás) történik. – Mindez a következő háttér előtt és ugyanakkor következmény között, az ismert Humboldt-féle gondolatalakzat, az eredet nélküli körkörösség dimenziójában gondolható el: az intern ismétlés maga a nyelv ereje, amely ismétlődés olyan rezonanciaként működik, ami nemszemantizálható fölösleget termel és belevonódhat az ismétlődés, a visszatérés játékába. Ezen a ponton érdemes lehet Lacant idézni: „az, ami az információnál mint redundancia lép fel, pontosan az, ami a beszélésnél mint rezonancia jelentkezik. Hiszen a nyelv funkciója nem abban áll, hogy informáljon, hanem hogy evokáljon."[50]

Mint Humboldt hangsúlyozta, maga a különbözőség tér vissza, mondhatni fokozódva, intenzifikálódva, a megért(et)és kihívásává változva, ezzel egyfajta látenciát képezve a nyelvben („csupa *észrevehetetlen* mozzanat tömegét"), vagyis immár nem puszta differenciát jelentve két vagy több beszélő között. Így felvázolható a következő magyarázati lehetőség: a „tömege" egyfajta kimondatlan dimenziója, mely az ismétlésben mintegy visszatér, akár fokozódik – abban az esetben, ahol „a fokozott erő áttöri az általánosságot". Ez csakis azon erő lehet, amelyet elért az „ösztönzés", a stimuláció, mely erő mintegy a másiktól kapta vissza a szavát, és így ösztönöztetett az általánosság áttörésére, a nyelvi szingularizáció mozgását kezdeményezve. Olybá tűnik viszont, mintha a nyelv egészét ez a látencia vagy maradék – a másik beszéde – nem csak horizontként, de nyomként hozná mozgásba. A rezonancia ekképp nyelvi szingularizáció és a kimondatlan látenciája között történik, ezek kölcsönös egymásrautaltságát nyilvánítva meg, anélkül, hogy eltörölné a nyelv és az azon túli határait. Sokkal inkább a nyelvbe magába vezetődik vissza ez a különbség: a nyelvi általánosság lebontása éppen a nyelvi ösztön összetettebb működésének, manifesztációjának lehet az esélye. Abban az értelemben, hogy ez a törés nem egyszerűen eltávolít valamitől egyfajta negativizmus pátoszának jegyében, hanem visszavet a nyelvi ösztönre mint előzetes megértésre. Ezt az előzetes megértést viszont virtuális nyomok, visszhangok járják át, amelyek mediális inzisztenciája éppen a nevezett törés következtében intenzifikálódhat. Mindezekből az következik, hogy a nyelvi rezonancia a nyelv egészének mint egésznek a trópusaként nem a nyelv absztrakt totalitását, netán zártságát rögzíti, hanem jóval inkább a kimondott és a kimondatlan között rezonál (*A nyelvek összehasonlító tanulmányozása* megfogalmazásában: „A kimondott megképzi vagy előkészíti a kimondatlant."), ezt a határt mint oszcillációt, ezt a differenciát magát mint médiumot létesíti vagy aktiválja. Vagyis a kimondatlan nem egyszerűen tartalmazott, szubsztancia, hanem maga is médium, elfeledett vagy potenciális jelentések inzisztenciája, avagy hívása. A nyelv medialitásának kiasztikus szerkezete itt is megfigyelhető. – Ugyanez az összefüggés jelentkezik a tárgyalt passzus folytatásában is implicit módon: itt nyelv és individuum

---

[49] Ez az összefüggés alighanem kapcsolatba hozható lenne a jelfunkció azon mozgásával, amelyet Derrida „a jel motiválatlanná válásá"-nak nevezett (ahol pl. az interpretáns maga is jellé válik), ami a „nyom" mozzanatát jelenti, amely „indefinit módon önnön motiválatlanná-válásával" esik egybe. A következő meghatározás pedig erősen Humboldtra enged asszociálni: „A nyom motiválatlanságát innentől fogva mint tevékenységet és nem mint állapotot kell felfognunk, mint motiválatlanná-tevést és nem mint egy adott struktúrát." *Grammatologie*. Frankfurt a.M., 1974. 83. 88.

[50] Jacques Lacan: *Funktion und Feld des Sprechens und der Sprache in der Psychoanalyse*. Uő: *Schriften I*. Weinheim/Berlin, 1991. 143.

viszonya, közelebbről az egymás fölötti hatalom kerül szóba, mindkét oldalról. A nyelv modifikációja minden individuumban az ember hatalmát (Gewalt) mutatja a nyelvvel szemközt, míg Humboldt korábban a nyelv hatalmát vázolta az ember felett, amelyet itt mint „fiziológiai ráhatást [Wirken]" aposztrofál, míg az ember hatalmát a nyelv fölött mint „tisztán dinamikus hatást" (igei értelemben) értelmezi vagy másképpen: „az emberre gyakorolt befolyásban rejlik a nyelv törvényszerűsége, az emberből származó visszahatásban [Rückwirkung, nyilván a nyelvre] a nyelv szabadságának elve." Azaz a szabadság a nyelvé, nem egyszerűen az individuumé, amely szabadság csak az utóbbi általi visszahatásban mint egyfajta reszponzivitásban (az „ösztönzésre" – legyen az a kimondatlané avagy kimondatlan – adott válaszban) manifesztálódhat mint egyszerre „fiziológiai" és „dinamikus ráhatás". Sőt, az emberből érkező visszahatás pontosan azon „fiziológiai hatás" függvénye vagy funkciója, ugyanis a visszahatás nem reflexív szerkezetűnek mutatkozik, hanem egyfajta dinamikus örökség vagy öröklődés indexe (struktúrafenomenológiailag hasonlatosan a „mindenkor szükséges szó eltéveszthetetlen jelenlété"-hez, amely hangsúlyosan „nem az emlékezet műve"), amely ugyanezért olyan múltat ismétel, amely sosem volt jelen: „Hiszen felmerülhet [aufsteigen] valami az emberben, amelynek alapját semmilyen elme nem képes megtalálni a megelőző állapotokban, és félreismernénk a nyelv természetét, és éppen keletkezésének és változásának történeti igazságát sértenénk meg, ha ki akarnánk zárni belőle az ilyen megmagyarázhatatlan jelenségek lehetőségét." Az ember visszahatása a nyelvre tehát ugyanezen nyelv adományának függvénye.[51]

Felmerülhet továbbá az a jelenség (noha Humboldt nyelvről való gondolkodásának ezirányú affinitását külön meg kellene vizsgálni), hogy éppen a szó iterabilitásában adott annak önállósulása is az interszubjektív-külső, de a belső megértés számára is, amennyiben a szó mindenkori megismétlése (a megértésaktusban, illetve azt követően, ahogy eme iteráció fontosságát Humboldt kiemelte) Humboldttal szólva így előálló „objektivitása" automatikus, gépies ismétlődéssé válhat, és ez éppen jelentése elfelejtését, kitörlődését, ezzel pedig maga a szó (egyfajta jelentés nélküli név) idegenné válását, a fortiori beszéd és megértés kölcsönösségének, körkörösségének megszakítását idézheti elő. Vagyis éppen az ismételhetőség válhat a megértés és megértetés gátjává, akadályává, főleg pedig az „Anregung", az „indíttatás" mortifikációjává. Ekképpen rögzülve a szó inskripcionális karaktere felfüggesztheti a hangoltsági potenciáljának működését, mondhatni elnémíthatja azt (McLuhan médiatechnológiai archeológiája az újkori, könyvnyomtatás által kitermelt „tipografikus ember"-ről ismeretesen a szóbeliség „mágikus" kulturális gyakorlatainak tulajdonította a „rezonancia" attribútumát, az írás és sokszorosíthatósága által preferált „vizuális vonal" ellenfogalmaként).[52] Másrészt viszont éppen ez a felejtés hozhatja elő a nyelv széttartó morajának (vö. a „csupa nem-észleltek tömegé"-vel), kontingens jelentéseffektusainak, váratlan rezonanciamozzanatoknak az inzisztenciáját, amennyiben az így jelentésnélkülivé vált szó sem puszta „zörej", hanem éppen

[51] Ezzel elmondható, hogy Schleiermacher diktuma – „Minden, amit a hermeneutikában előfeltételeznünk és megtalálnunk kell: nyelv" (Friedrich D.E. Schleiermacher: *Hermeneutik*. Heidelberg, 1959. 38.) – *nem* korlátozást, redukciót jelent, hanem éppen ellenkezőleg, nem-túllicitálható előfeltételt vagy ígéretet, anticipációt. A nyelv mellett minden más (pl. szellem, jelentés, kogníció, fikció, imaginárius stb.) előfeltételezése a nyelvi reláció *elszegényítését* jelentené.

[52] Marshall McLuhan: *A Gutenberg-galaxis: a tipográfiai ember létrejötte*. Budapest, 2001. 79–80. 156. Vö. még uő: *Understanding Media: the Extensions of Man*. New York, 1964. 83.

anticipálhatatlan jelentésmorajának, materiális latenciájának uralhatatlansága teszi oly nyugtalanítóvá. Megszakítva így pl. a papír tipografikus kódok és konvenciók által determinált perceptív előfeltételezésének azt az elemét, amely azt „egy *vonal*, egy vokális vonal megszakítatlan és visszafordíthatatlan idejé"-nek, egy „monoritmikus vonalé"-nak struktúramozzanataként engedné hozzáférni.[53] A papír ekképp Derrida figyelmeztetése szerint sosem csak az inskripció felületszerű hordozója, ugyanis „bármi legyen is az írásrendszer, a papír rezonál. Egy felület látszata alatt a papír egy hangterjedelmet, redőzetet raktároz [tient en réserve, „tartalékban tart", Derrida kedvelt kifejezése], egy labirintust, melynek falai annak a hangnak vagy éneknek a visszhangjait verik vissza, amit maga a labirintus hordoz, hiszen a papír is rendelkezik hordozottal (portée), egy hanghordozó hordozottjaival."[54] A felületnek ez a megsokszorozódása a rezonancia médiumában működik és fejti ki (im)materiális effektusait.

**Hans Lipps a szóról mint a nyelv visszhangjáról**

Tudat (gondolkodás) és nyelv (mondás) szoros kapcsolata a megértés aktusában mint megismételt rezonanciában, a mediális eseményként felfogott iterabilitásban mint ismétlési hangoltságban még pontosabban leírható egy modern nyelvteoretikus, Hans Lipps (1889–1941) segítségével. A háborúban elesett Lipps éppen Humboldttól és Heideggertől nyert jelentős indíttatásokat nyelvfilozófiai és nyelvanalitikai vizsgálódásaihoz (idevágó munkái a *Lét és idő* nyelvről és beszédről szóló fejezetének továbbírásaként is felfoghatók, lényegében Heidegger korai főművének részben hiányzó nyelvelméleti pandanját írta meg).[55] Többszörös értelemben ejtett szót a nyelvről mint „közép"-ről,[56] egy helyütt például a nyelvi artikuláció mint evokáció „mintha"-struktúrában fogant folyamatát írta le (egy ismétléseffektus, egy eredeti nélküli „déjà-vu" értelmében): „Egy szó, mint például 'sima', 'úgy hangzik, mintha éreznénk azt'. Ezzel azonban Herder nem valami külsőleges és úgymond ferde hasonlóságot céloz.

---

[53] Vö. Jacques Derrida: *A papír (a)vagy én, tudják… Új spekulációk a szegények fényűzéséről*. In: Bónus Tibor – Kelemen Pál – Molnár Gábor Tamás (szerk.): *Intézményesség és kulturális közvetítés*. Budapest, 2005. 386.

[54] Uo.

[55] Ld. Gadamer utalásait Lippsre főművének a nyelv középstátuszáról (Mitte) és spekulatív struktúrájáról, *Wahrheit und Methode*. 462–463.

[56] Lipps nyelvelmélete a nyelvi „közép" (Mitte), vagyis a medialitás elmélete. Általánosságban a következőt szögezi le: „A szójelentés 'meghatározatlansága' nem pontatlanságot jelent; az egzisztencia alap-talansága [Ungründige] nyilvánul meg ebben. Ha a másik beszédének megértése odatapad a szóhoz, akkor éppen ez minősül a szó deformálásának. Minden szót egy középből [aus einer Mitte heraus] mondanak ki. Ezen közép eltévesztéséből keletkezik a félreértés, illetve a láthatólag félreeső mondottak kerülőútszerű megértése." (*Die Verbindlichkeit der Sprache* [1938]. uő: *Die Verbindlichkeit der Sprache. Werke IV*. Frankfurt a. M., 1977. 111.) A nyelvi közép mozzanatát többek között a közmondások hermeneutikai létmódján konkretizálta: a közmondások (Sprichwörter) „értelme csak a beteljesedésben fedezhető fel. Csak ez mutatja meg a szavak jelentéssúlyát, amelyet homályosságuk előzőleg csak hírül adni látszott. A szólások azt kívánják, hogy *értelmezzék* őket. A szólás közepet vázol fel, amely maga kimondatlan marad. Az a cél, hogy megtalálják ezt, vagyis cselekvőleg feltárni, amit a szóban csak célba lehetett venni." És: a közmondások „redukált képiessége", „vázlatos talányossá tétele, amely kimondatlanul hagyja a közepet, a babonára emlékeztet." (*Untersuchungen zu einer hermeneutischen Logik*. Frankfurt a.M., 1938. 135. 140.)

'Mintha' itt azt sem jelenti, hogy valamire példázatosan játszanánk rá, vagyis egy másik valóságszférába kellene [sollte] fordítanunk, egy ilyen kísérlet nem-megfelelő voltának tudatában. A 'mintha' sokkal inkább a szó kifejező erejére vonatkozik. Az a kérdés, hogy ezt abban csak körülírtuk vagy pedig nem éppen a 'minthá'-ban bukkantunk-e rá/találtuk-e el [getroffen]."[57] Itt tehát nem egy többlépcsős kognitív folyamatról van szó, az emlékezés értelmében, mely egy hasonlóságot mintegy kívülről konstatálna: „Az, hogy egy benyomás egy másikra *emlékeztet*, valami mást jelent, mint ezt: *emlékezetszerűen* az ujjunkban van, hogyan is érezni pl. a krétát. Az, hogy valami úgy hat rám, illetve ‚olyan' mint…, nem identifikáló rekogníciót jelent. Az emlékezés nem gyakorlati képesség. A ‚hasonlóság' itt inkább abban áll, ahogyan az egyiknél a másik jut eszünkbe [einfällt]. Csak ebben az emlékeztetettségben [Erinnertwerden] valami másra válik a benyomás azonban pregnánssá."[58] Lipps ezt a megértő artikuláció vonatkozásában a befogadói oldalon is kifejti, miképp is „nyer el csakis a *szó*ban rögzítést" az artikuláció, ami azt jelenti, hogy nem csak valamilyen emlékezeti tárolóból származik, hanem invokációs ereje ezen túl nem pusztán *fenomenálisan* hallható, sokkal inkább a megértést és ebben a megértőt hangolja. „Amennyiben ugyanis éppen a benyomás ‚a hanggal [Laut] lepecsételtetik és birtokba vétetik' (Nietzsche). A szó úgy 'hangzik', mintha éreznénk azt. Vagyis amennyiben *mint szót értjük* [vernommen]. És ez azt jelenti: hogy a szót itt nem egyszerűen 'halljuk' – ahogy például a dolgok materiális szerkezete hallhatóan adhat hírt magáról. Eltérően annak futólagos hallásától, amit a fül közvetít, az érzékelés [Vernehmen] itt felfogást [Aufnehmen] jelent, vagyis önmagunkban való újraelhangozni-hagyást [Wiederklingenlassen], így erre irányulhatunk és visszatérhetünk rá. A szót 'jelentésességének szándékában' fogjuk fel [vernimmt], vagyis olyasvalamit, amit nekem *mondtak*. Abban, hogy a szót hangzós artikulációjában *hallom meg* [vernehme], már minden lehetőség ki van zárva, ami azt mint benyomást értené. Mint kifejezés a szó a kifejezett itt, amelyet abban mintegy a szabadba emelünk, vagyis *felhívóan/kinevezve ragadjuk meg* [*berufend gefaßt*]. A szó elkötelező ereje abban nyilvánul meg, hogy a szóban a megragadott valamiképpen benne rejlik." Az iterabilitás effektusa mint megértésesemény mindig a másik vagy a saját mint másik felől nyilvánul meg, ez volt Humboldt kardinális fontosságú kiindulópontja: „…az ember

---

[57] Lipps: *Die Verbindlichkeit der Sprache*. 118–120.

[58] Ugyanez az összefüggés Wittgenstein megfogalmazásában, az adekvációelvű igazságfogalom ellenében: „604. Könnyen támad hamis képünk azokról a folyamatokról, amelyeket 'ráismerés'-nek nevezünk; mintha a ráismerés mindig abban állna, hogy két benyomást egymással összehasonlítunk. Mintha egy tárgy képét hordanám magammal, és ennek alapján állapítanám meg, hogy egy tárgy azonos azzal, amelyet a kép ábrázol. Mintha emlékezetünk lehetővé tenne számunkra egy ilyen összehasonlítást azzal, hogy megőrzi a korábban látottak képét, vagy megengedi, hogy (mint egy távcsövön át) a múltba pillantsunk. 605. És itt mintha csakugyan nem is a tárgyat hasonlítanám össze egy mellette álló képpel, hanem inkább mintha a tárgy *beburkolózna* egy képpel. Tehát csak egyet látok, s nem kettőt." (Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. 230.) Vö. ezzel még Benjamin megjegyzéseit a „nem-érzéki hasonlóság" által létesített emlékezetről, „archívum"-ról, ami maga a nyelv. – Bizonyára mindenki szembesült már azzal, hogy egy számkombináció (pl. egy kapukód) nem jutott önmagában eszébe, csak az ujjai találták meg a helyes számokat a helyes sorrendben, vagyis az ujjai emlékeztek a kódra. Első látásra megfeleltethető ez „a mindenkor szükséges szó eltéveszthetetlen jelenlété"-nek, annak, hogy ez nem az emlékezetből, és nem reflexív, hanem inkább érzületszerű-fiziológiai módon kerül a beszélésbe. Mégis fontos különbség adódik: a szó „megtalálása" nem puszta emlékeztetés valamilyen materiális tényállásra, hanem (szemantikai-konceptuális) felfedés éppen a szó „kifejező ereje" révén.

csak azáltal érti meg önmagát, hogy szavainak érthetőségét megkísérli másokon kipróbálni. Az objektivitás ugyanis fokozódik, ha a magunk képezte szó idegen szájból hallható vissza [wieder tönt]".[59] Lényeges viszont, hogy az ismétlés nem csak fenomenális vagy anyagi módon, a hallottak elismétlésében történik (a másik sosem csak puszta hang mint zörej), hanem Lipps tanúsága szerint magában a nyelvi tudatban mint a szavak keresésében és megtalálásában (vagy akár nem megtalálásában, vö. „itt van a nyelvem hegyén", ez is már megértést jelent, ha nem is explicit jellegűt),[60] hallásában és megértésében visszhangzik. Így a szó „megtalálása" a nyelv általi hangoltság mozzanata, ami nem is annyira intencionális-teleologikus keresés tekintetének függvénye, hanem utólagos jellegű, amennyiben egyfajta sajátos feszültségből, a hangoltság dinamikájának feszültségéből fakad. Csak így válhat a szó például kényszeresen visszatérő, eközben jelentését akár elveszítő, önmagát a reflexív tudattól megvonó, kvázi-fiziológiai inskripcióvá.

Az „újraelhangoztatás" ezért minden hallottat potenciális visszhanggá változtat, illetve már kezdettől fogva ekként érzékeli és nem mint materiális adottságot, éspedig a nyelvi észlelés folyamatában: a tudat maga ez a nyelvi visszhangkamra, pontosabban annak érzékelő szerve (Freuddal szólva). Ebben az „újraelhangoztatás"-ban a halló és megértő szubjektum nem egyszerűen elsajátítja, belsővé teszi, interiorizálja a hallottakat. Természetesen a visszhang trópusában történő észlelése és recipiálása mindennemű hallottnak aktív mozzanat is, és éppen annak deformálásával, félreértésével, elkendőzésével, meghamisításával járhat. Ám éppen maga az „újraelhangoztatás", az ismétlés kikerülhetetlensége lesz annak materiális indexe (ez a felelős a szó fiziológiai-haptikus effektusáért, „mintha éreznénk azt"), hogy a szubjektum nem csak a hallottakat, de saját hangját, saját nyelvi megértését sem képes maradéktalanul bensővé tenni, uralni, ez vele is mintegy megtörténik. Vagyis a szó fiziologizációja *és* a szó általi fiziologizáció a rezonáltató hangoltság mint hatásérzeti dimenzió (nem egyszerűen mint érzelmi bensőségesség) értelmében éppen ebben az „újraelhangoztatás"-ban, ennek révén történik. A szó szomatikus mozzanata, auditív-haptikus hatáseffektusa éppen ebből az egyértelműen sem kívülségből, sem bensőségből nem származtatható köztességből fakad, ahogy a „(Wiederklingen)*lassen*" mozzanata se nem aktív, se nem passzív jellegű, hanem a történésben való aktív, közreműködő elszenvedés(é)t jelenti (a mediális ige értelmében).[61] Humboldt és Lipps számára tehát ebben rejlik a nyelv rejtélyes közelsége: az érzéklet vagy percepció nyelvi impregnálása és a nyelv érzéki-fiziológiai hatásdinamikája magában a tudatban, mentális-kognitív értelemben működnek, sőt annak processzálását alkotják.

Az így artikulálódó „Wiederklingenlassen" történésében az ismétlés bizonyul tehát mindennemű emlékezet feltételének (utóbbi ekképp nem-tudati mozzanat) és nem fordítva, vagyis a nem jelenlevő múlt ismétlődése mint önkéntelen emlékezet, mint „déjà-vu". Megvi-

---

[59] *Az emberi nyelvek szerkezetének különbözőségéről*. 99. *Ueber die Verschiedenheit*. 429. Vö. Lipps: „A valamit célzó szót keressük – nem azért, hogy a másiknak egyértelműen megjelöljünk valamit, hanem hogy önmagunknak érthetővé [deutlich] tegyünk valamit azáltal, hogy ennek a szóban alakot [Prägung], simítást, arcot adunk (…) *Önmagunknak* mondunk valamit, amennyiben képesek vagyunk önmagunk számára a másik lenni." *Die Verbindlichkeit der Sprache*. 106. 117.

[60] Az „itt van a nyelvemen" élményéhez vö. Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. 318.

[61] Heideggernél ez a viszonylat aztán így fogalmazódik meg: „Egyébként halljuk bármiféleképpen is, ha hallunk valamit: a hallás nem más, mint a minden észlelést [Vernehmen] és képzetalkotást már egybetartó *mondani-hagyás* [*Sichsagenlassen*]." *Az út a nyelvhez*. 238. *Der Weg zur Sprache*. 255.

lágítva így a „mindenkor eltéveszthetetlen szó jelenlété”-nek eredendően nem reflexív vagy memóriafüggő létmódját. A meghallásban mint „önmagunkban való újraelhangozni-hagyás”-ban maga a megértés a *nem-identikus* iterabilitás struktúráját mutatja, ugyanakkor ez az ismétlés indexikális jellegű is (vö. „éreznénk”), nem egy referenciális eredeti beazonosítható másolatát vezeti elő, sokkal inkább manifesztációt mint performatív hitelesítést jelent („lepecsételve”, vö. ezzel Humboldt egyik kedvenc szavát: „gestempelt”). Az „önmagunkban való újraelhangozni-hagyás” az ismételhetőséget tehát magába a megértés és az artikuláció eseményébe helyezi át, ugyanakkor szingularizálja is azt, illetve egyedi intenzitásként hozza elő („mintha éreznénk”). A rezonancia innen nézve iterabilitás és egyediség kiazmusát jelenti (Humboldt adott esetben „szintézis”-ről beszélne).[62]

Az így értett rezonanciaalakzat konstituálja az iterabilitást mint mediális eseményt a mediális forma vagy a köztes igealak intranzitivitásának értelmében.[63] Ezt csak úgy teheti, amennyiben Derridával szólva „ahogy a ’mouvance’ (mozgékonyság) nyelvünkben nem jelöli egyszerűen azt a tényt, hogy mozogni, mozdulni vagy elmozdítva lenni. A rezonancia (*résonance*) sem a rezonálni (*résonner*) aktusa.” Hanem – ahogy a rezonancia a jelben, úgy – a rezonáltató a rezonanciában mint aktusban, lehetne mondani, egyfajta keletkezés indexeként. Így „mindaz, amit az ’el-különböződéssel’ (*différance*) jelölni tudunk, (…) nem egyszerűen aktív, s (…) nem egyszerűen passzív, sőt inkább a kettő között elhelyezkedő köztes alakra emlékeztet, egy olyan műveletre, melyet sem elszenvedésként, sem a szubjektumnak egy tárgygyal végzett tevékenységeként nem lehet elgondolni, s nem lehet kiindulni sem a cselekvőből (ágens), sem az elszenvedőből, sem egyetlen ilyen *terminus*ból, s mégcsak tekintettel sem lehetünk ezekre.”[64] Ez a rezonancia megelőzi a fonikus, akusztikus szubsztanciát, de az aktusszerűséget is, illetve túlmegy ezeken (pl. hallgatás is lehet, ezért minden valamirevaló nyelvelméletnek a hallgatást – a hallgatás kihívását – kell integrálnia). Feltételezve ezzel azt is, hogy amennyiben nem a rezonálás aktusa, úgy a rezonanciának nincs fenomenális indexe. A jelnek ebben az intranzitivitásban történő és manifesztálódó rezonanciája – a jel mint rezonancia és a rezonancia mint jel – lenne a nyelvi médium tulajdonképpeni medialitása.

## Zárlat helyett: a líra biopoétikájához

Az „önmagunkban való újraelhangoztatás” iterációs szerkezete és eseménye alighanem az irodalom, közelebbről a költészet közegében nyilvánulhat meg a legösszetettebb intenzitással. Abban az értelemben, hogy az újraelhangozni-hagyás nem konstatálást, kognitív megbizonyosodást jelent, hanem Mandelstam értelmében egyfajta visszatérést a nyelv nyers (nem kulturálisan domesztikált és konvencionalizált) állapotához, amely kevésbé valamilyen ideál-

---

[62] A (gépszerű) iterabilitás és az (organikus) esemény, az ismételhetőség és a szingularitás együttgondolásának szükségessége Derrida programja volt a *Limited Inc* óta (vö. uo. 183–184), amit legmélyrehatóbb módon a Paul de Man irodalomelméletének szentelt hosszú tanulmányában boncolgatott: *Das Schreibmaschinenband. Limited Ink II*. Uő: *Maschinen Papier*. Wien, 2006. 35–138.

[63] Vö. Benveniste klasszikus tanulmányával: „Az aktív igealakban az igék olyan folyamatot jelölnek, amely az alanyból indul ki, és rajta kívül megy végbe. A köztes alakban, az oppozíció révén meghatározandó diatézisben az ige olyan folyamatra mutat, amelynek helye az alany, vagyis az alany a folyamaton belül helyezkedik el.” *Aktiv und Medium im Verb*. Émile Benveniste: *Probleme der allgemeinen Sprachwissenschaft*. München, 1974. 194.

[64] Derrida: *Az el-különböződés*. In: Bacsó (szerk.): *Szöveg és interpretáció*. 47.

tipikus dimenziót jelent (éppen ellenkezőleg), mint inkább nyelvi effektusoknak a szenzomotoros rendszerrel lejátszott interakcióit, amelyek egyfajta moraj vagy zaj állapotában (kevésbé afféle jelenléteffektusokként) jelentkeznek a költészet olvasástapasztalatában. A vers diktátumszerűsége, mnemotechnikai beírottsága mint alapvető nyelvi-textuális létmód ugyanakkor nem valamiféle esztétikai autonómia avagy maradéktalan önreflexivitás biztosítékát jelenti, hanem olyan inskripcionalitást (éppen ebben az újraelhangzásban beíródva), amely keresztülhúzza a biosz kulturális konvenciók mentén való determinálását és nyitva tartja, sőt médiummá avatja a puszta élet és kulturális életformák megkülönböztetését. Hogyan képzelhető el a nyelvi élet mint olyan, megadható kulturális életformák előtt, mint olyan élet médiuma, mely élet nem fogható be puszta élet és kulturális formáltság ellentétével – ez az a kérdés, mely Kosztolányitól Mandelstamon és Valéryn[65] át Gottfried Bennig a későmodernség lírai alkotóit foglalkoztatta. Ez a nyelvi élet éppen abban áll, hogy nem objektiválható – Humboldttal szólva „megmagyarázhatatlan" – és lefordíthatatlan, pl. szintaktikai kódok által nem determinálható rezonanciában fogant, vagyis egyszerre jelent evidencia- és lehetetlenségtapasztalatot. A rezonancia itt – hipotetikusan szólva – *immateriális (és mindig szemantikai nyomatékú) hangoltság és materiális moraj kereszteződésében történik, eme viszonylat mint mozgékony differencia medialitását jelenti* (alighanem a költőiség nyelvi létmódjának kitüntető jegyeként, ugyanakkor pl. nem pusztán egy „belső hallás" függvényeként). Közelebbről pl. a fordíthatatlanság értelmében, ahogy ez Gottfried Benn *Probleme der Lyrik* című előadásának egyik helyén olvasható: „A képek, a szobrok, a szonáták, a szimfóniák mind nemzetköziek – a versek soha. A vers definitíve lefordíthatatlan. Belenő, beletranszcendál a szavakba a tudat. Feledés [Vergessen] – ugyan mit jelentenek ezek a betűk? Semmit, érthetetlenek. Mégis összekapcsolódik velük, mégis fölcsendül bennük [schlagen an] a tudat egy bizonyos irányultsága, ezek az egymás mellé helyezett szavak [Buchstaben!] pedig akusztikusan és emocionálisan felcsendülnek [schlagen an] a tudatunkban. Ezért nem lehet soha feledés az oublier. Ezért nem sohasem a nevermore a maga két rövid, zárt kezdő szótagjával, utánuk pedig a sötéten áramló more-ral, amelyben fölsejlik a Moor és a la mort – a nevermore szebb. Nem csupán a jelentést [Nachricht], nem csupán a tartalmat csendíti föl [schlagen mehr an] a szó: a szó egyrészt szellem, másrészt azonban rendelkezik a természet dolgainak lényegszerűségével és kétértelműségével is."[66]

---

[65] Valéry a „belső élet" (vie intérieure) fogalmát igyekszik szomatikus-fiziológiai jelentéssel ellátni: a tánc nem-referenciális, potenciálisan végtelen létmódját „belső élet"-hez hasonlítja, „noha ennek a pszichológiai fogalomnak mármost új, fiziológiailag alakított értelmet kellene tulajdonítani?" Ez a belső élet pedig mint érzelmi, mentális és motorikus mozzanatok összjátéka így határozható meg: „Egy belső élet, ami viszont teljesen idő- és energiaérzetekből áll, amelyek kölcsönösen válaszolnak egymásnak és mintegy rezonanciával terhes [enceinte] dimenziót alakítanak ki. Ez a rezonancia, mint minden rezonancia, átviszi magát/kommunikál [se communique]: nézői élvezetünk részben abban áll, hogy úgy érezzük, elragadtak a ritmusok és mi magunk is gondolatban [virtuellement] táncolunk!" *Philosophie de la danse* (1936). Paul Valéry: *Œuvres I, Variété, Théorie poétique et esthétique*. Párizs, 1957. 1399.

[66] *Líraproblémák*. Uő: *Esszék, előadások*. Budapest, 2011. 208. (A német eredeti: „Man kann das Gedicht als das Unübersetzbare definieren. Das Bewußtsein wächst in die Worte hinein, das Bewußtsein transzendiert in die Worte. Vergessen – was heißen diese Buchstaben. Nichts, nicht zu verstehen. Aber mit ihnen ist das Bewußtsein in bestimmter Richtung verbunden, es schlägt in diesen Buchstaben an, und diese Buchstaben nebeneinander gesetzt schlagen akustisch und emotionell in unserem

A tudatot itt megelőzik „a szavak", nem fordítva, ennek megfelelően a szomatizált tudat itt inkább a nyelvileg elő- vagy megidézett – akusztikus – érzékletek és emóciók szerve, mintsem a kogníció hordozója. Sőt, a tudat nincs egyszerűen adva, hogy aztán kapcsolatba lépjen a szavakkal, illetve a „betűkkel": a tudat „belenő", illetve „beletranszcendál a szavakba", vagyis mintegy ebben a hatásérzetekként manifesztálódó mozgásban létezik avagy jön működésbe, nem ettől függetlenül. A tudatnak ahhoz, hogy tudat legyen, egyúttal már mindig is túl kellett lépnie önmagán és ennek a mozgásnak a médiuma a nyelv. Ez a mozgás mint túllépés két irányban történik: a tudat egyrészt „belenő", másrészt „transzcendál" a szavakba, vagyis mind biológiai, mind érzékfölötti módon összekötődik a nyelvvel, belevonódik a szavakba. Mintha a szavak már mindig is a biológiai-természeti és a transzcendens közötti fordítás színterei lennének (ahol sem a naturális, sem a transzcendens nem entitások vagy kuliszszák módján, hanem csakis ebben a mozgásban adottak), nem egyszerűen egyes konkrét nyelvek közötti közlekedés elősegítői vagy akadályai. Képletesen szólva ez a fordítás hozza létre a szavakat mint a kultúra hordozóit, sőt megnyilvánítóit, együtt a technikával: „…hiszen gondolják csak meg: a művészet terméke már maga a fekete betű is. A természet és a szellem valamiféle köztes rétegébe tekintünk tehát, és olyasvalaminek a közrehatását látjuk, amit a szellem formált és a technika alkotott."[67] Ez a „köztes réteg" az immateriális hangoltság és a materiális moraj azon nyelvspecifikus kereszteződésének, kiazmusának alapja vagy hordozója, leginkább színtere, amiről fentebb esett szó.

A rezonancia itt a tudat és a nyelv közötti rezonálást, pontosabban: a tudatnak a nyelvben, a nyelvnek a tudatban való érzületszerű rezonanciáját jelenti, amely tehát nem szűkíthető le kognitív-fogalmi vagy mentális adottságokra, hanem olyan kölcsönösséget evokál, amely maguknak a szavaknak a tulajdonsága nem-referenciális módon: először a tudat csendül fel „bizonyos irányban" a szavakban (az eredetiben: „a betűkben"), utána a szavak („a betűk") csendülnek fel „a tudatunkban" (érdekes, hogy a szöveg itt többes számra vált). Előbb tehát a tudat helyeződött ki a szavakba, a betűkbe, csendült fel azokban bizonyos irányultság mentén, aztán a szavak, a betűk csendültek fel a tudatban: ebben az egyszerre kívülre és belülre vezető kiasztikus (természetesen nem időbeli) mozgásban, kinetikus dimenzióban íródik be a szó mint egyfajta szenzomotorikus engramm, történik meg a szó hangolási-

---

Bewußtsein an. Darum ist oublier nie Vergessen. Oder nevermore mit seinen zwei kurzen verschlossenen Anfangssilben und dann dem dunklen strömenden more, in dem für uns das Moor aufklingt und la Mort, ist nicht nimmermehr – nevermore ist schöner. Worte schlagen mehr an als die Nachricht und den Inhalt, sie sind einerseits Geist, aber haben andererseits das Wesenhafte und Zweideutige der Dinge der Natur." *Probleme der Lyrik*. Uő: *Essays und Reden in der Fassung der Erstdrucke*. Frankfurt a.M., 1989. 518.) Érdekes, hogy Benn ugyanazt az organikus-természeti vagy biológiai metaforát használja a szavak és a tudat kapcsolatára, mint amit Heidegger a jelentések és a szavak viszonyára (vö. 43. lábjegyzet): „wachsen zu" és „wächst hinein" („hozzánő/gyarapodik", illetve „belenő"). Lásd még Kosztolányi egyik, részben ide kapcsolható megjegyzését: „Egy szó sohasem fejezi ki a teljes fogalomkört, pusztán jelzi. Minden szó olyan, mint a hangvilla, megüt egy hangot, mi vele rezgünk, s akkor egyszerre zengeni kezdenek bennünk azok a titkos és tudattalan kísérő jelenségek is, melyek a fogalomhoz kapcsolódnak" (*Természetjáró*. Uő: *Nyelv és lélek.* Budapest, 1999. 239). Ezzel áll kapcsolatban a költői produkció nyelvi hangoltságának reflexivitást megelőző jellege: „…a költő, aki ír, hány szót vet meg *öntudatlanul*, hány hangot nem üt meg a százharmincezer közül, hogy a nyelv roppant billentyűzetén csak azt az egyet-kettőt üsse meg, melyet *már előre hall*" (*Szép*. Uő: *Nyelv és lélek.* 299. kiem. L.Cs.)

[67] Uo. 209. *Probleme der Lyrik*. 519.

hangoltsági eseménye, asszociatív atmoszférája, emez mint történő dimenzió hangulatminősége, amelyben nem különböztethető meg az általa kiváltott, benne rezonáló affektustól (pl. mint egyfajta kimondatlantól). Könnyen lehet, hogy ezt a rezonáló-rezonáltató dinamikai impulzusrendszert radiofonikus effektusként is érteni lehet (Benn notórius rádióhallgató volt),[68] a szavak hangtestének szenzoriális intenzitását felerősítő auditív dimenzióként, amely sugárzásként konfigurálja azok hangulatminőségét. Nagyon fontos ugyanakkor, hogy már-már provokatív éllel „betűk"-ről van szó (akárcsak József Attilánál: „K betűkkel szól keményen"), vagyis a szóról mint „fekete betű"-ről, azaz egyfajta inskripcióról: olyan felszínről mint materializált metonímiáról, amely ugyanakkor nem alapja, hordozója vagy átvitele valamilyen mögöttes szemantikai tartománynak, hanem mintegy önmagában sokszorozódik meg, lép át a rezonancia történésébe, ebben pl. a hang(zás) írásosságába és olvashatóságába, megszakítva és multiplikálva „egy vokális vonal megszakítatlan és visszafordíthatatlan idejét" (Derrida). Szigorúan véve itt nem a szó mond, illetve hallgat el valamit, hanem ez az affektív avagy érzetszerű, materializált hangoltság beszél és hallgat egyszerre a rezonancia móduszában, ő – mint a szó affektív hangoltsága és az affektus szó általi hangoltsága – a tulajdonképpeni cselekvő, feltéve, hogy ez a fogalom itt értelmesen használható. A szónak ezt az atmoszférikus dimenzióját Benn a „csillószőrök" haptikus metaforájával igazi biodinamikai textúraként értelmezi (amely nem áll a szintaxis irányítása alatt, hanem „a szó látens egzisztenciájának" engedi át magát, a szó fiziológiai szinten értett megélési vagy átélési hatásérzetösszességének, asszociációk és potenciális szinonimák spektrumában).[69]

A rezonancia tehát a szó nem-szemantikai tartományaiban hat, az az aktív fölösleg, aminek Lacan az evokáció, McLuhan a mágia szerepét tulajdonította. Benn ezt a mögékerülhetetlen rezonanciaszerű, nem jelentéstanban megalapozott atmoszférát vagy hangoltságot keletkeztető erejét a szónak ugyanakkor nem önmagában, hanem a fordíthatatlanság által megnyilvánított törés vagy határ kontrasztív távlatában veszi szemügyre. Nem egyszerűen a szót (a „jelentést", az „üzenetet" vagy a „tartalmat"), hanem a nem-fenomenális rezonanciát nem lehet lefordítani. Mégis elengedhetetlen a fordítás (lehetőségének és lehetetlenségének) tapasztalata, amennyiben leginkább a fordítás (de nem a fordítás aktusa, hanem egyfajta „translance" értelmében) mondhatja magáénak azt a köztes státuszt, amelyben a „différance" eseményszerkezete manifesztálódik: sem a cselekvés, sem az elszenvedés grammatikája nem írhatja le ezt a köztes keletkezést két nyelv között, de mégis egy nyelven belül.

---

[68] Döblin is érdeklődést mutatott a rezonancia gondolatalakzata iránt, 1933-as könyvében, többek között a rádió frekvenciáit hozza példának, ld. Alfred Döblin: *Unser Dasein*. Olten, 1964. 170.

[69] „Képzeljük el, hogy ilyesféle csillók fedik az embert, nem csupán az agyát, hanem mindenütt, az egész szervezetét. Specifikus funkcióval bírnak, ingerlékenységük erősen differenciált és rendkívül kifinomult: a szó ingerli őket, kiváltképp a főnév, kevésbé a melléknév, és csak igen kevéssé az ige. Csakis az írásjel, csakis az íráskép, csakis a nyomtatott, fekete betű." *Líraproblémák*. 208. 210.